

Άνταμ Σμιθ (1723-1790)

των
Σταύρου Δρακόπουλου & Ιωάννη Κατσελίδη

Σταύρος Α. Δρακόπουλος / Καθηγητής Οικονομικών, Τμήμα Ιστορίας και Φιλοσοφίας της Επιστήμης, ΕΚΠΑ. ■ Δρ. Ιωάννης Κατσελίδης / Εντεταλμένος Διδάσκων, Τμήμα Ιστορίας και Φιλοσοφίας της Επιστήμης, ΕΚΠΑ και Τμήμα Οικονομικής Επιστήμης, ΟΠΑ.

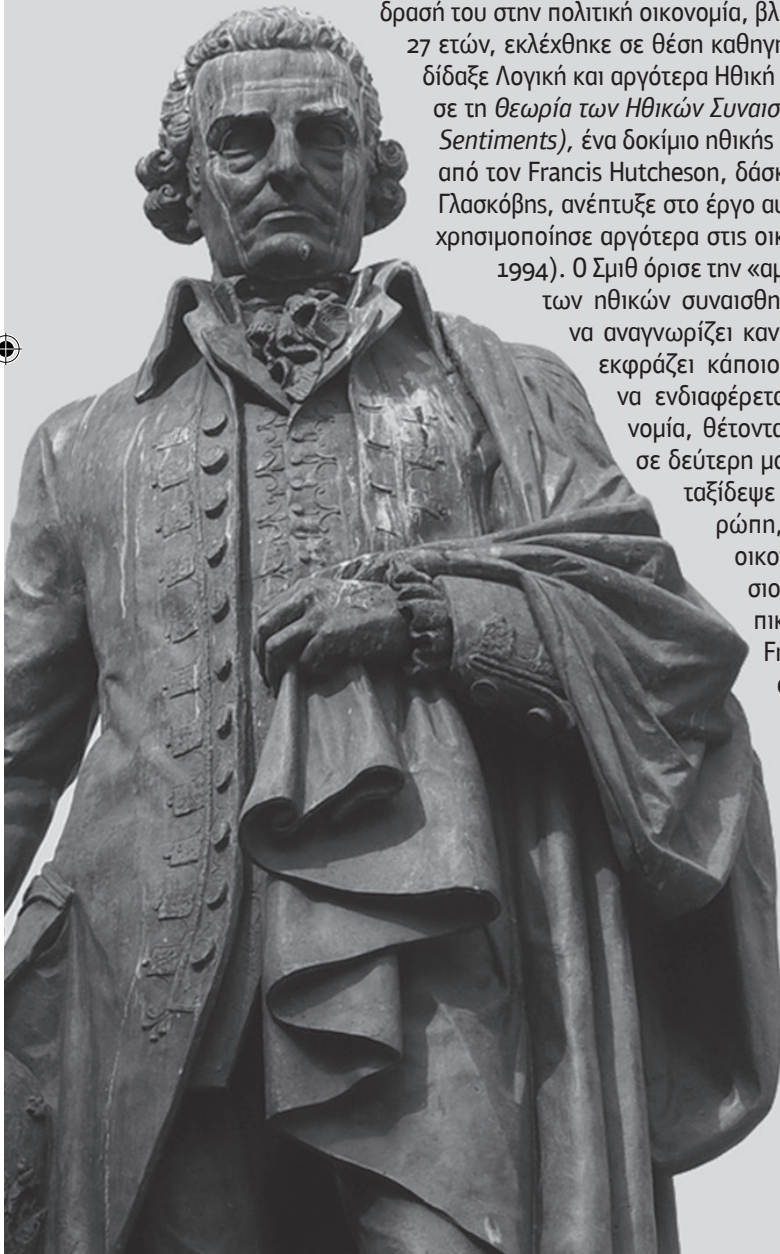

Σύντομα Βιογραφικά Στοιχεία

Ο Άνταμ Σμιθ (Adam Smith) γεννήθηκε το 1723 στο Kirkcaldy της Σκωτίας, κωμόπολη κοντά στο Εδιμβούργο, από μία σχετικά ευκατάστατη οικογένεια. Σε ηλικία 14 ετών έγινε δεκτός στο Πανεπιστήμιο της Γλασκόβης από όπου και αποφοίτησε. Συνέχισε τις σπουδές του στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης όπου μελέτησε Ηθική Φιλοσοφία. Ήταν ένας από τους πρώτους φοιτητές που επωφελήθηκαν των υποτροφιών που θέσπισε ο John Snell. Με το πέρας των σπουδών του επέστρεψε στη Σκωτία και έδωσε μια σειρά από δημόσιες διαλέξεις στο Πανεπιστήμιο του Εδιμβούργου που οδήγησαν στη συνεργασία του με τον Ντέιβιντ Χιουμ (David Hume) κατά τη διάρκεια του Σκωτσέζικου Διαφωτισμού

(για μία αναλυτική συζήτηση του Σκωτσέζικου Διαφωτισμού και την επίδρασή του στην πολιτική οικονομία, βλ. Dow, 1987). Ο Σμιθ, σε ηλικία 27 ετών, εκλέχθηκε σε θέση καθηγητή στη Γλασκόβη όπου αρχικά δίδαξε Λογική και αργότερα Ηθική Φιλοσοφία. Το 1759 δημοσίευσε τη *Θεωρία των Ηθικών Συναισθημάτων* (*The Theory of Moral Sentiments*), ένα δοκίμιο ηθικής φιλοσοφίας. Επηρεασμένος και από τον Francis Hutcheson, δάσκαλό του στο Πανεπιστήμιο της Γλασκόβης, ανέπτυξε στο έργο αυτό τις βασικές αρχές τις οποίες χρησιμοποίησε αργότερα στις οικονομικές μελέτες του (Brown, 1994). Ο Σμιθ όρισε την «αμοιβαία συμπάθεια» ως τη βάση των ηθικών συναισθημάτων, δηλαδή την ικανότητα να αναγνωρίζει κανείς τα συναισθήματα τα οποία εκφράζει κάποιος άλλος. Ταυτόχρονα, αρχίζει να ενδιαφέρεται περισσότερο για την οικονομία, θέτοντας την ηθική φιλοσοφία πλέον σε δεύτερη μοίρα. Από το 1764 έως το 1767 ταξίδεψε σε σημαντικές πόλεις στην Ευρώπη, μελετώντας μεταξύ άλλων, τις οικονομικές ιδέες των Γάλλων Φυσιοκρατών.¹ Εκεί γνώρισε προσωπικά τους επιφανείς φυσιοκράτες François Quesnay και Anne Robert Turgot (Τσουλφίδης, 2018).

1. Για μία επισκόπηση των θέσεων των Φυσιοκρατών, βλέπε Steiner, 2003.

Το 1776 επέστρεψε στη Σκωτία και δημοσιεύει το μνημειώδες έργο του γνωστό ως *Ο Πλούτος των Εθνών* (*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*). Το έργο αυτό έγινε δεκτό με θαυμασμό από τον κύκλο των φίλων του. Στον *Πλούτο των Εθνών*, ο Σμιθ συγκέντρωσε και συστηματοποίησε τις οικονομικές ιδέες προγενέστερων και σύγχρονών του στοχαστών, και ανέπτυξε μία πρωτοποριακή και ολοκληρωμένη εργασία η οποία αναλύει το οικονομικό σύστημα της μετα-φεουδαρχικής οικονομίας. Στο βιβλίο αναπτύσσει την ιδέα ότι ο πραγματικός πλούτος μιας χώρας είναι η παραγωγή των αγαθών και το εργατικό της δυναμικό, και όχι τα αποθέματα σε χρυσό ή πολύτιμα μέταλλα, που ήταν η κυρίαρχη πεποίθηση της εποχής. Οι ιστορικοί της οικονομικής σκέψης θεωρούν τον *Πλούτο των Εθνών* το έργο που σηματοδότησε την απαρχή της οικονομικής επιστήμης. Το 1777 διορίστηκε επίτροπος εισαγωγικών τελών και άλατος της Σκωτίας, θέση στην οποία παρέμεινε μέχρι τον θάνατό του. Η συλλογή έργων του με τίτλο *Δοκίμια περί Φιλοσοφικών Θεμάτων* (*Essays on Philosophical Subjects*) κυκλοφόρησε μετά το θάνατό του και περιέχει υλικό το οποίο σχεδίαζε να δημοσιεύσει. Το πιο σημαντικό μέρος του έργου αυτού έχει τίτλο *Η Ιστορία της Αστρονομίας* (*The History of Astronomy*), όπου αναπτύσσονται οι απόψεις του Σμιθ για την επιστημονική μέθοδο (Kim, 2012). Ο Άνταμ Σμιθ έθεσε τα θεμέλια της κλασικής πολιτικής οικονομίας και το έργο του θεωρείται ο προάγγελος των σύγχρονων οικονομικών. Σε αυτή τη σύντομη παρουσίαση του έργου του Σμιθ, θα επικεντρωθούμε στα ακόλουθα θέματα τα οποία χαρακτηρίζουν σε σημαντικό βαθμό την οικονομική σκέψη του: Επιστημονική μέθοδος, θεωρία της αξίας, διανομή εισοδήματος, διαδικασία της οικονομικής ανάπτυξης, και διαδικασία

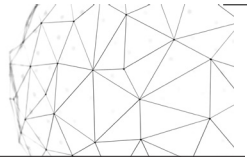
οικονομικής μεγέθυνσης σε απλή αγροτική οικονομία. Τέλος, θα κλείσουμε με μία γενική αποτίμηση της συμβολής του Σμιθ στην οικονομική επιστήμη.

Η Επιστημονική Μέθοδος του Σμιθ

Οι βασικές απόψεις του Σμιθ για την επιστημονική μέθοδο βρίσκονται στο έργο του *Η Ιστορία της Αστρονομίας* (1795) όπου εξετάζει τον τρόπο εξέλιξης της επιστήμης της Αστρονομίας, αλλά και γενικά τον τρόπο με τον οποίο εξελίσσονται και αναπτύσσονται οι επιστημονικές θεωρίες. Κατά τη γνώμη του, οι επιστημονικές αναζητήσεις οφείλονται στην περιέργεια των πνευματικών ανθρώπων και διαμορφώνονται σε θεωρίες διαμέσου της παρατήρησης και της φαντασίας του επιστήμονα. Πίστευε ότι οι ανθρώπινες δραστηριότητες διέπονται από γενικές αρχές με τον ίδιο τρόπο που ο Isaac Newton πίστευε ότι η κίνηση των σωμάτων υπακούει σε γενικές αρχές (φυσικούς νόμους). Το έργο του Newton είχε μεγάλη επίδραση στην Σκωτσέζικη διάνοηση της εποχής του, και ο ίδιος ο Σμιθ τον θαύμαζε. Προσπάθησε να εφαρμόσει τη Νευτώνεια μέθοδο στα σημαντικότερα έργα του. Στα έργα αυτά, και βασιζόμενος σε μία θεμελιώδη αρχή, επιχειρεί να εξηγήσει την κοινωνική ισορροπία. Στη *θεωρία των Ηθικών Συναισθημάτων* η αρχή αυτή είναι η συμπάθεια, ενώ στο *Πλούτο των Εθνών* η αρχή αυτή είναι το ατομικό συμφέρον (βλ. Thomson 1965, Καραγιάννης 2001).

Στο καθαρά οικονομικό του έργο, ο Σμιθ ακολουθεί ένα συνδυασμό επιστημονικών μεθόδων. Η μέθοδος που ακολουθεί ο Σμιθ στο *Πλούτο των Εθνών* στηρίζεται σε θεωρητική ανάλυση, αλλά ταυτόχρονα και στην ιστορική περιγραφή των φαινομένων. Πιο συγκεκριμένα, στη θεωρία της αξίας και διανομής εισοδήματος χρησιμοποιεί περισσότερο την αφαιρετική μέθοδο

και τη συγκριτική στατική ανάλυση. Στη θεωρία οικονομικής ανάπτυξης χρησιμοποιεί εμπειρικά και ιστορικά στοιχεία. Γενικά, ο Σμιθ ανέμειξε την επαγωγή και τη λογική παραγωγή για να υποστηρίξει τις θέσεις και προτάσεις του. Για παράδειγμα, βασιζόμενος σε α ρίσιό υποθέσεις και ακολουθώντας τη λογική παραγωγή, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι υπάρχει τάση εξίσωσης των εργατικών μισθών. Στη συνέχεια ελέγχει εμπειρικά το συμπέρασμα αυτό, και αντιλαμβανόμενος ότι υπάρχει διάσταση μεταξύ θεωρίας και εμπειρικών δεδομένων, προσπάθησε να εξηγήσει τις αιτίες της διαφοροποίησης των εργατικών μισθών (Καραγιάννης, 2001). Ο συνδυασμός των διαφορετικών επιστημονικών μεθόδων δεν ακολουθήθηκε από όλους τους μεταγενέστερους κλασικούς οικονομολόγους. Ο David Ricardo, για παράδειγμα, ακολουθεί μία καθαρά αφαιρετική μέθοδο στη μελέτη των οικονομικών φαινομένων, χωρίς όμως χρήση μαθηματικών. Η ιδιαίτερη μεθοδολογική προσέγγιση του Σμιθ (που κάποιοι την έχουν ονομάσει «εκλεκτική») δεν υιοθετήθηκε ούτε από τους μεταγενέστερους Νεοκλασικούς οικονομολόγους στους οποίους κυριάρχησε η αφαιρετική μέθοδος με εκτεταμένη χρήση μαθηματικών (Weintraub, 2002).

Η Θεωρία της Αξίας²

Μία από τις βασικές θεωρητικές αναζητήσεις του Σμιθ συνδέεται με τη θεωρία αξίας και τις τιμές των αγαθών. Ο Σμιθ υιοθέτησε το διαχωρισμό του Αριστοτέλη μεταξύ της «αξίας χρήσης» των αγαθών, που συνδέεται με τη χρησιμότητα που απολαμβάνει ο καταναλωτής από κάποιο συγκεκριμένο αγαθό, και της «αξίας ανταλλαγής» (ή

ανταλλακτική αξία) που αντικατοπτρίζει την ποσότητα αγαθών με την οποία μπορεί να ανταλλαγεί ένα αγαθό. Ο Σμιθ επισημαίνει ότι υψηλή αξία χρήσης δεν συμπίπτει απαραίτητως με υψηλή ανταλλακτική αξία και αντίστροφα. Επομένως, υποδεικνύει, όπως και προγενέστεροί του συγγραφείς, ότι η συνύπαρξη των δύο αυτών αξιών πολλές φορές οδηγεί στο λεγόμενο «παράδοξο της αξίας»: δηλαδή, ένα αγαθό έχει μεγάλη αξία χρήσης (π.χ. το νερό), αλλά μικρή ανταλλακτική αξία, και το αντίθετο, ένα αγαθό έχει μεγάλη ανταλλακτική αξία (π.χ. τα διαμάντια) και μικρή αξία χρήσης (Σμιθ, 1776/2000, σ. 60. Βλ. και Θεοχάρης, 1983).

Τον Σμιθ φαίνεται να τον απασχολεί περισσότερο το ζήτημα της αξίας ανταλλαγής των αγαθών. Επομένως, δεν επιχείρησε να επιλύσει το προαναφερθέν παράδοξο, αλλά προσπάθησε να ερμηνεύσει με ποιο τρόπο καθορίζεται η ανταλλακτική αξία των αγαθών και ποια είναι τα συστατικά της και οι παράγοντες που την καθορίζουν. Για να υπάρξει όμως ανταλλαγή αγαθών προϋποτίθεται ότι υπάρχει η θέληση των ατόμων να ανταλλάξουν αυτά που κατέχουν με άλλα αγαθά που επιθυμούν. Αυτή η τάση και επιθυμία των ατόμων για ανταλλαγή των αγαθών σχετίζεται με το ότι κατέχουν διαφορετική ποσότητά τους, που οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στο ότι έστρεψαν τις παραγωγικές τους δυνάμεις στην παραγωγή διαφορετικών αγαθών, λόγω ειδικών συνθηκών της φύσης ή γιατί είχαν διαφορετικές ικανότητες (ταλέντο) στην παραγωγή τους. Η επιθυμία για ανταλλαγές, σε συνδυασμό με τις διαφορετικές ικανότητες των ατόμων, οδήγησαν σε καταμερισμό της εργασίας που με τη σειρά του ενίσχυσε τις ανταλλαγές μεταξύ των ατόμων.

Ο καταμερισμός της εργασίας, σύμφωνα με τον Σμιθ, οδηγεί σε αύξηση της παρα-

2. Η παρούσα και η επόμενη υποενότητα έχουν βασιστεί στο βιβλίο Καραγιάννης και Δρακόπουλος, 2003 (βλ. βιβλιογραφική λίστα στο τέλος).

γωγικότητας της εργασίας επειδή: (α) αυξάνεται η δεξιότητα των εργατών, (β) υφίσταται εξοικονόμηση χρόνου αφού ο εργάτης δεν είναι αναγκασμένος να πηγαίνει από εργασία σε εργασία και (γ) καθιστά δυνατή την ανακάλυψη νέων τεχνικών παραγωγής εφόσον «οι άνθρωποι του πνεύματος και οι ερευνητές» ασχολούνται αποκλειστικά με αυτό το στόχο. Επιπλέον, η έκταση του καταμερισμού της εργασίας καθορίζεται από την έκταση-μέγεθος της αγοράς, και πιο συγκεκριμένα από την «αποτελεσματική ζήτηση» και από την ποσότητα των κεφαλαίων. Όταν αυξάνεται η ζήτηση των προϊόντων και η ποσότητα των κεφαλαίων που διατίθεται για την παραγωγή τους, αυξάνεται και ο καταμερισμός της εργασίας, η παραγωγικότητά της και επομένως η συνολική προσφορά των αγαθών. Λόγω αυτών των οικονομικών διεργασιών και επιδράσεων, στη σύγχρονη οικονομία, που έχει αυξηθεί ο καταμερισμός της εργασίας και έχει ενταθεί η επιθυμία για ανταλλαγές, οι αξίες των αγαθών που διαδραματίζουν τον σημαντικότερο ρόλο είναι οι ανταλλακτικές.

Ο Σμιθ αντιτίθεται στη μερκαντιλιστική αντίληψη και θέση ότι τα πολύτιμα μέταλλα αντιπροσωπεύουν το μέτρο της αξίας των αγαθών.³ Στο πλαίσιο αυτό, αφενός προσπαθεί να εντοπίσει τις πηγές των μεταβολών της αξίας ενός εμπορεύματος, και αφετέρου να βρει κάποιο αμετάβλητο μέτρο αξίας βάσει του οποίου θα αξιολογούνται και θα ανταλλάσσονται τα αγαθά (Πατρώνης, 2018). Υποστηρίζει ότι στις πρωτόγονες κοινωνίες τα αγαθά ανταλλάσσονταν (αντιπραγματισμός) βάσει της ποσότητας και της ποιότητας⁴ της εργασί-

ας που απαιτείται για την παραγωγή τους. Μολονότι η ποιότητα της εργασίας δεν είναι δυνατόν να αναχθεί σε σταθερό μέτρο αξίας, σε γενικές γραμμές, σε μια πρωτόγονη οικονομία η ποσότητα της εργασίας καθορίζει την ανταλλακτική αξία των αγαθών. Ο Σμιθ χρησιμοποιεί δύο μορφές της αξίας εργασίας:

- α. την εργασία που ο κάτοχος ενός αγαθού έχει χρησιμοποιήσει για την παραγωγή του (labor embodied) και
- β. την εργασία που μπορεί να αποκτήσει εάν ανταλλάξει το αγαθό του με ένα άλλο (labor commanded).

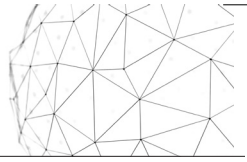
Στη σύγχρονη-καπιταλιστική όμως κοινωνία και οικονομία, όπου έχει καθιερωθεί τόσο ο θεσμός της ιδιοκτησίας όσο και η κατοχή του κεφαλαίου και η συσσώρευσή του, ο παράγοντας που καθορίζει, σύμφωνα με τον Σμιθ, την αξία των αγαθών είναι το σύνολο των αμοιβών των παραγωγικών συντελεστών, δηλαδή η αμοιβή της εργασίας (μισθός), η αμοιβή του κεφαλαίου (τόκος-κέρδος), και η αμοιβή του εδάφους (γαιοπρόσοδος). Με άλλα λόγια, η αξία/τιμή ενός αγαθού εξαρτάται από τα εισοδήματα που δαπανώνται για να παραχθεί αυτό το αγαθό, δηλαδή τους μισθούς, τα κέρδη και τη γαιοπρόσοδο, που αποτελούν και τις τρεις πρωτογενείς πηγές όλων των εισοδημάτων, όπως και κάθε ανταλλάξιμης αξίας (εξού και ο όρος «προσθετική θεωρία της αξίας») (Θεοχάρης 1983, Τσουλφίδης 2018).⁵ Επιπλέον, αξίζει να

5. Μία σημαντική κριτική που έχει ασκηθεί από μεταγενέστερους οικονομολόγους στη θεωρία αξίας του Σμιθ αναφέρει ότι η εν λόγω θεωρία και στις δύο περιπτώσεις που ανέλυσε ο Σμιθ, δηλαδή της εργασιακής θεωρίας αξίας (labor theory of value) στην πρωτόγονη κοινωνία και του κόστους παραγωγής (cost of production theory of value) στη σύγχρονη κοινωνία, παρουσιάζει μια κυκλικότητα. Για παράδειγμα, στη δεύτερη περίπτωση,

3. Για μία ανάλυση των βασικών αρχών του μερκαντιλισμού, βλέπε Perrotta, 2023.

4. Την ποιότητα της εργασίας την συσχέτισε με τη δυσκολία και την ικανότητα ή το ταλέντο.

επισημανθεί ότι η αξία αυτή καθορίζεται από διαφορετικές αιτίες ανάλογα με το χρόνο. Στη βραχυχρόνια περίοδο, η προσφορά και η ζήτηση του αγαθού καθορίζει την πραγματική του αξία ή την αγοραία τιμή του. Στη μακροχρόνια περίοδο όμως, η «κανονική» αμοιβή των παραγωγικών συντελεστών ή η φυσική τους τιμή (natural price) καθορίζει την αξία του αγαθού.

Ο Σμιθ ανέλυσε τη λειτουργία της αγοράς και τον τρόπο με τον οποίο οι ανταγωνιστικές αγορές ισορροπούν. Επιπλέον, εξέτασε πώς οι αγορές επαναφέρουν την ισορροπία όταν υπάρξει ανισορροπία. Συγκεκριμένα, χρησιμοποιεί δύο τεχνικές αποκατάστασης της ισορροπίας: (α) μετακινήσεις επί δεδομένων καμπυλών ζήτησης και προσφοράς και (β) μετατοπίσεις της καμπύλης προσφοράς.⁶ Σύμφωνα με την πρώτη διεργασία της ανταγωνιστικής αγοράς (την οποία ο Σμιθ ίσως να «δανείστηκε» από τον σύγχρονό του οικονομολόγο James Stewart), όπως μπορούμε να δείξουμε με τα Σχήματα 1α και 1β, η ισορροπία μεταξύ «αποτελεσματικής ζήτησης» – δηλαδή αυτής που μπορεί να εξασφαλίσει μια τέτοια τιμή στο αγαθό ώστε να συνεχιστεί η παραγωγή του – και προσφοράς αποκαθίσταται με μεταβολές της τιμής. Πιο συγκεκριμένα, στο Σχήμα 1α, στον κάθετο άξονα απεικονίζονται οι τιμές (P) και στον οριζόντιο άξονα οι ποσότητες (Q) ενός αγαθού. Επίσης, το σύμβολο D απεικονίζει

την καμπύλη⁹ ζήτησης, S είναι η καμπύλη προσφοράς και P* είναι η τιμή ισορροπίας όπου η προσφορά ισούται με τη ζήτηση (σημείο τομής των δύο καμπυλών). Σε περίπτωση που η «αποτελεσματική ζήτηση» σε τιμή πώλησης του αγαθού P₁ είναι οQ_a και η προσφορά οQ_b (βλέπε Σχήμα 1α), τότε θα υπάρχει ελλειμματική ζήτηση ποσότητας AB (βλ. Σχήμα 1β όπου η γραμμή E απεικονίζει την υπερβάλλουσα ζήτηση) και ο ανταγωνισμός μεταξύ των παραγωγών θα οδηγήσει σε μείωση της τιμής (από P₁ σε P*). Αντίθετα, εάν η «αποτελεσματική ζήτηση» σε τιμή πώλησης P₂ είναι οQ_b και η προσφερόμενη ποσότητα οQ_a (βλ. Σχήμα 1α), τότε θα υπάρχει υπερβάλλουσα ζήτηση ποσότητας A'B' (βλ. Σχήμα 1β), και ο ανταγωνισμός που θα αναπτυχθεί μεταξύ των αγοραστών θα οδηγήσει σε αύξηση της τιμής (από P₂ σε P*). Τέλος, θα αποκατασταθεί η ισορροπία σε τιμή που η «αποτελεσματική ζήτηση» μπορεί να καλύπτει τις αμοιβές των παραγωγικών συντελεστών σε τέτοιο ύψος, ώστε να συνεχίσουν να απασχολούνται στην παραγωγή του συγκεκριμένου αγαθού.

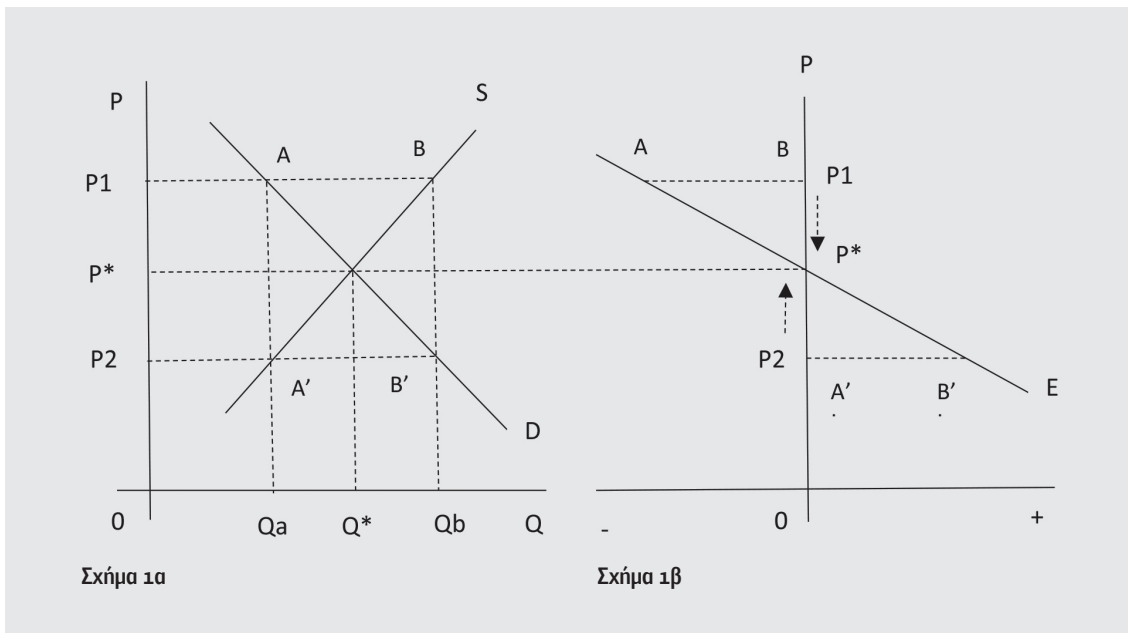
Ο δεύτερος μηχανισμός αποκατάστασης ισορροπίας στον οποίο βασίστηκε ο Σμιθ ενεργοποιείται μέσω των μετατοπίσεων της καμπύλης προσφοράς. Σε περίπτωση που η αγοραία τιμή αποδίδει ύψος αμοιβών παραγωγικών συντελεστών υψηλότερο από τις άλλες απασχολήσεις τους (ίχνη της θεωρίας του κόστους ευκαιρίας), τότε οι παραγωγικοί συντελεστές θα μεταφερθούν σε αυτό τον κλάδο, με συνέπεια την αύξηση της προσφοράς και τη μείωση της τιμής του αγαθού (για λεπτομερέστερη

η κυκλικότητα σχετίζεται με το γεγονός ότι η θεωρία αξίας του κόστους παραγωγής προσπαθεί να ερμηνεύσει τις συγκριτικές αξίες 2 αγαθών βάσει άλλων αξιών, δηλαδή των αμοιβών των παραγωγικών συντελεστών. Για εκτενέστερη παρουσίαση αυτής της κριτικής, βλ. Δρακόπουλος και Καραγιάννης, 2003, σσ. 76-77 και Blaug, 1985.

6. Να επισημάνουμε σε αυτό το σημείο ότι ο ίδιος ο Σμιθ δεν χρησιμοποιεί στο έργο του το διαγραμματικό πλαίσιο ανάλυσης που παρουσιάζουμε εδώ για παιδαγωγικούς λόγους.

7. Στη διαγραμματική απεικόνιση, έχουμε υποθέσει ότι οι συναρτήσεις προσφοράς και ζήτησης είναι γραμμικές, επομένως και οι αντίστοιχες «καμπύλες» είναι ουσιαστικά ευθείες γραμμές, όπως φαίνεται στα Σχήματα 1α και 1β.

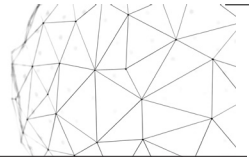
ανάλυση και διαγραμματική παρουσίαση, βλέπε Δρακόπουλος και Καραγιάννης, 2003, σσ. 75-76).

Η μεγάλη συμβολή του Σμιθ, ωστόσο, δεν βρίσκεται ίσως στον καθορισμό της αγοραίας τιμής διαμέσου της προσφοράς και της ζήτησης, αλλά στο μηχανισμό κατανομής των παραγωγικών συντελεστών στους διάφορους κλάδους παραγωγής, ανάλογα με το προσδοκώμενο ύψος αμοιβής τους. Στηριζόμενος στην αρχή του ατομικού συμφέροντος, βάσει του οποίου ερμηνεύονται και κινούνται οι ορθολογικές οικονομικές πράξεις των ατόμων, παρουσίασε τη λειτουργία της αυτόματης αποκατάστασης της αγοραίας ισορροπίας («αόρατο χέρι», invisible hand) που θα οδηγήσει στην άριστη κατανομή των παραγωγικών πόρων ανάλογα με τις συνθήκες της ζήτησης και προσφοράς. Θεωρούσε, δηλαδή, ότι το ατομικό συμφέρον των ατόμων μέσω της λειτουργίας της ελεύθερης ανταγωνιστικής αγοράς (laissez faire)

οδηγεί στη μεγιστοποίηση της κοινωνικής ευημερίας (Nohara, 2021). Ταυτόχρονα, ο Σμιθ ήταν εναντίον της ύπαρξης μονοπωλίων και ολιγοπωλίων, τα οποία πάντα ζημιώνουν το κοινό (δημόσιο) συμφέρον.

Διανομή Εισοδήματος

Ο Σμιθ, στο πλαίσιο της επιδίωξής του να εντοπίσει το μέτρο προσδιορισμού της ανταλλακτικής αξίας των αγαθών και τους παράγοντες που το καθορίζουν, ανέλυσε και τον τρόπο διανομής των προϊόντων/εισοδήματος στους κατόχους των συντελεστών της παραγωγής. Σύμφωνα με την κατά Σμιθ θεωρία αξίας του κόστους παραγωγής, τα μερίδια διανομής του προϊόντος είναι τρία: η αμοιβή της εργασίας, δηλαδή ο μισθός, η αμοιβή του κεφαλαίου, δηλαδή το κέρδος και ο τόκος, και η αμοιβή των ιδιοκτητών γης, δηλαδή η γαιοπρόσοδος. Σύμφωνα με αυτή τη διανομή των τριών μεριδίων, διέκρινε στο σύστημά του και τρεις διαφορετικές κοινωνικές τάξεις που

εισπράττουν τα μερίδια αυτά: την τάξη των εργαζομένων, των κεφαλαιούχων-επιχειρηματιών και των γαιοκτημόνων (Scrapanti και Zamagni, 2005). Αλλά πώς δικαιολογούνται οι αμοιβές αυτές και ποιοι παράγοντες προσδιορίζουν το ύψος τους;

Η αμοιβή της εργασίας ή αλλιώς ο μισθός δικαιολογείται από το ότι η εργασία αποτελεί την πηγή δημιουργίας των αγαθών και του πλούτου. Ο Σμιθ, όπως προαναφέρθηκε, σε αντίθεση με τους μερκαντιλιστές, θεώρησε ότι ο πλούτος ενός έθνους-κράτους δεν συνδέεται με την ποσότητα των πολύτιμων μετάλλων που αυτό κατέχει, αλλά εξαρτάται από τη συνολική παραγωγή των προϊόντων που καθορίζει σε μεγάλο βαθμό και την ευημερία των ατόμων. Στο πλαίσιο αυτό, θεώρησε ότι οι δύο βασικοί παράγοντες που καθορίζουν την αμοιβή της εργασίας είναι οι εξής: (α) η διαπραγματευτική δύναμη εργατών και εργοδοτών και (β) η ποσότητα των κεφαλαίων που προορίζεται για τους μισθούς ή αλλιώς το απόθεμα-κονδύλι μισθών (wages fund) σε συνδυασμό με την προσφορά εργασίας.

Όσον αφορά τον πρώτο παράγοντα-ερμηνεία καθορισμού του αγοραίου ύψους μισθού, ο Σμιθ επισημαίνει ότι οι εργοδότες έχουν σαφώς πιο ισχυρή διαπραγματευτική δύναμη συγκριτικά με τους εργατές και έτσι μπορούν να επιβάλουν το ύψος μισθού που αυτοί επιθυμούν. Αυτό οφείλεται αφενός στον περιορισμένο αριθμό των εργοδοτών σε σχέση με το πλήθος των εργατών, και αφετέρου στις πιεστικές υλικές ανάγκες των εργατών, αλλά και στη μη δυνατότητά τους να οργανωθούν εκείνη την εποχή σε εργατικές ενώσεις (Μανιούδης, 2022). Αναφορικά με τον δεύτερο παράγοντα-ερμηνεία, ένα μέρος του κυκλοφορούντος κεφαλαίου χρησιμοποιείται για την πληρωμή των εργατών. Όταν η ποσότητα αυτή των κεφαλαίων που προορίζονται για την αμοιβή

της εργασίας –η ζήτηση εργασίας δηλαδή– αυξάνεται, και η προσφορά εργασίας παραμένει σταθερή ή αυξάνεται με μικρότερο ρυθμό, τότε ο ανταγωνισμός μεταξύ των εργοδοτών για την επικερδή απασχόληση των κεφαλαίων τους θα οδηγήσει σε αύξηση του πραγματικού μισθού της εργασίας (όπως συνέβη σύμφωνα με τον Σμιθ στην Αγγλία και στην Αμερική της εποχής του). Το αντίθετο πραγματοποιείται, δηλαδή οι μισθοί μειώνονται, όταν η ποσότητα του αποθέματος κεφαλαίου για μισθούς μειώνεται ή αυξάνεται με μικρότερο ρυθμό από την αύξηση της προσφοράς εργασίας (Πατρώνης, 2018).⁸

Ο Σμιθ, μέσω της ανάλυσής του για τον προσδιορισμό του ύψους του μισθού ισορροπίας, διατυπώνει ίσως για πρώτη φορά την ιδέα που οδήγησε αργότερα τους κλασικούς οικονομολόγους στην αντίληψη περί ύπαρξης ενός «σιδηρού νόμου» των μισθών (iron law of wages). Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, οι μεταβολές του μισθού οδηγούν σε ανάλογες μεταβολές στον πληθυσμό και στην προσφορά εργασίας, ώστε ο μισθός μακροχρόνια αντιστοιχεί-τείνει στο βασικό επίπεδο διαβίωσης. Ωστόσο, ο Σμιθ δεν φαίνεται τελικώς να είχε μια τέτοια «αυστηρή» θεωρία και πρόβλεψη για το μακροχρόνιο ύψος των μισθών. Στην πραγματικότητα, τόνισε ότι σε οικονομίες που αναπτύσσονται, όπου η συσσώρευση και το απόθεμα κεφαλαίου αυξάνεται, η αμοιβή της εργασίας θα είναι πάντα υψηλότερη από το βασικό επίπεδο απλής επιβίωσης, οδηγώντας έτσι σε μια συνεχή βελτίωση του επιπέδου ευημερίας.

Εκτός από τον καθορισμό του γενικού επιπέδου των μισθών, ο Σμιθ προχώρησε και στον καθορισμό των σχετικών

8. Για διαγραμματική παρουσίαση των εν λόγω ζητημάτων, βλ. Καραγιάννης και Δρακόπουλος, 2003, σ. 79.

μισθών, επισημαίνοντας πέντε λόγους διαφοροποίησης των μισθών: (α) την ελκυστικότητα ή μη κάποιας εργασίας, (β) τη δυσκολία και τις δαπάνες εκμάθησής της, (γ) τη σταθερότητα ή αστάθειά της (δ) την υπευθυνότητα και το βαθμό εμπιστοσύνης που πρέπει να έχει ο εργαζόμενος και (ε) την πιθανότητα επιτυχίας ή αποτυχίας της εργασίας (βλ. Σμιθ, 1776/2000, σ. 153). Λαμβανομένων υπόψη αυτών των διαφορών (χρηματικών και μη χρηματικών) που συνοδεύουν κάθε απασχόληση, θα κυριαρχεί στην οικονομία ένα γενικό επίπεδο μισθών ισορροπίας που θα αντιπροσωπεύει και τη φυσική τιμή της εργασίας, το ελάχιστο ύψος της οποίας θα είναι ο μισθός του βασικού επιπέδου διαβίωσης.

Ένα δεύτερο στοιχείο του κόστους παραγωγής είναι η αμοιβή του κεφαλαίου που εισπράττει ο κεφαλαιούχος-επιχειρηματίας για τη συμβολή του στην παραγωγική διαδικασία.⁹ Το κίνητρο του κέρδους είναι αυτό που τον καθοδηγεί ώστε να επενδύσει τα κεφάλαιά του στις διάφορες παραγωγικές διαδικασίες. Η αμοιβή του κέρδους καθορίζεται από διαφορετικούς παράγοντες και αρχές σε σχέση με αυτές της εργασίας, δικαιολογώντας έτσι και άλλες δραστηριότητες (Μανιούδης, 2022). Ένα μέρος του (ακαθάριστου) κέρδους περιλαμβάνει τον τόκο ως αμοιβή του χρησιμοποιούμενου κεφαλαίου. Ένα άλλο μέρος του κέρδους ανταμείβει την εργασία του παραγωγού-επιχειρηματία, εάν εργάζεται ο ίδιος στην επιχείρηση. Το υπόλοιπο μέρος του ακαθάριστου κέρδους (δηλαδή το καθαρό κέρδος) αποτελεί το υπόλοιπο της διανομής, αφού έχουν πληρωθεί οι δαπάνες παραγωγής. Το ύψος αυτό του καθαρού κέρδους δικαιολογείται, επειδή

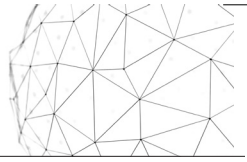
9. Ο Σμιθ, ενώ απέδωσε πολλές πρωτοβουλίες και αποτελέσματα στη δράση των επιχειρηματιών, δεν ανέλυσε με επάρκεια τη συμβολή τους.

προσφέρονται τα κεφάλαια για τη συντήρηση και ενίσχυση της εργασίας, μέχρις ότου ολοκληρωθεί η παραγωγική διαδικασία και πουληθεί το προϊόν, όπως επίσης και για τις έγνοιες και τους κινδύνους της παραγωγικής διαδικασίας που ανέλαβε ο επιχειρηματίας.

Το ύψος του (καθαρού) κέρδους, σύμφωνα με τον Σμιθ, εξαρτάται από την προσφορά των κεφαλαίων προς επένδυση (δηλαδή το συσσωρευθέν κεφάλαιο) και τις υπάρχουσες ευκαιρίες κέρδους. Επομένως, όταν αυξάνονται (μειώνονται) τα επενδυμένα κεφάλαια σε έναν κλάδο παραγωγής, αυξάνεται (μειώνεται) και η αμοιβή της εργασίας λόγω του ενισχυμένου ανταγωνισμού μεταξύ των κεφαλαιούχων, και έτσι μειώνεται (αυξάνεται) το ύψος των κερδών (Rima, 1978/2002). Οι κεφαλαιούχοι-επιχειρηματίες ανταγωνιζόμενοι να ανακαλύψουν την επικερδέστερη τοποθέτηση των κεφαλαίων τους θα προχωρήσουν αυτόματα, διαμέσου του ατομικού τους συμφέροντος και του κινήτρου του κέρδους, σε μια κατανομή των κεφαλαίων σε όλες τις παραγωγικές διαδικασίες, που θα αποφέρουν, σε γενικές γραμμές, ένα κανονικό ή μέσο ύψος κερδών που αποτελεί και τη φυσική αμοιβή των κεφαλαίων.

Όσον αφορά το κανονικό ύψος κέρδους στην οικονομία, ο Σμιθ θεωρεί ότι εξαρτάται από τον πλούτο της κοινωνίας (δηλαδή τη συνολική παραγωγή) και την προσφορά της εργασίας. Σε μια οικονομία, όταν αυξηθεί η προσφορά κεφαλαίων για επένδυση, με δεδομένη την προσφορά εργασίας, θα μειωθεί το ύψος του κέρδους, λόγω του ανταγωνισμού των κεφαλαιούχων-επιχειρηματιών και θα αυξηθεί ο μισθός. Όταν όμως μειωθεί η ποσότητα των κεφαλαίων προς επένδυση, με δεδομένη την προσφορά εργασίας, λόγω του ανταγωνισμού από πλευράς των εργατών, θα αυξηθεί το ύψος

του κέρδους και θα μειωθεί το ύψος του μισθού. Επιπλέον, σε μια στάσιμη οικονομία, που δεν υπάρχει η δυνατότητα αύξησης των κεφαλαίων και της παραγωγής, το ύψος των κερδών και των μισθών θα είναι μικρό. Επομένως, σύμφωνα με τον Σμιθ, η αύξηση των κεφαλαίων που αυξάνει τους μισθούς τείνει να μειώσει το κέρδος, και αυτή είναι η εξελικτική πορεία των μισθών και κερδών που θα λάβει χώρα σε μια ανταγωνιστική αγορά. Η αντίθετη πορεία του ύψους των μισθών και των κερδών είναι φανερή όταν έχουμε δεδομένη αξία παραγωγής. Με άλλα λόγια, εφόσον οι μισθοί και το κέρδος αποτελούν τα βασικά στοιχεία της αξίας των προϊόντων, είναι αυτονόητο, με δεδομένη την τιμή, η αύξηση του ενός να οδηγεί σε μείωση του άλλου.

Το τρίτο στοιχείο της αξίας των αγαθών ή του κόστους παραγωγής είναι η γαιοπρόσοδος. Ο Σμιθ, στις πρώτες σελίδες του *Πλούτου των Εθνών* θεώρησε, όπως έχουμε αναφέρει, ότι η γαιοπρόσοδος αποτελεί το τρίτο συστατικό στοιχείο του κόστους παραγωγής ή της (φυσικής) αξίας των αγαθών, το κανονικό ύψος της οποίας καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τη γενική κατάσταση της οικονομίας. Με άλλα λόγια, η γαιοπρόσοδος, όπως και τα άλλα στοιχεία του κόστους, προσδιορίζουν το ύψος της φυσικής τιμής των αγαθών. Σε μεταγενέστερο κεφάλαιο όμως, ο Σμιθ, παρατήρησε ότι η γαιοπρόσοδος ανταμείβει τον ιδιοκτήτη του εδάφους για τη χρησιμοποίησή του από άλλο άτομο. Είναι μια «μονοπωλιακή τιμή» που στις περισσότερες περιπτώσεις επιβάλλεται από το γαιοκτήμονα στον ενοικιαστή του εδάφους (Rima, 1978/2002). Το ύψος της καθορίζεται: (α) από την αγοραία τιμή των γεωργικών προϊόντων, (β) την τοποθεσία του εδάφους (δηλαδή την απόσταση της καλλιεργούμενης έκτασης από την αγορά) και

(γ) τη φυσική παραγωγικότητα του εδάφους (Θεοκάρης, 1983). Όσο αυξάνεται η τιμή των γεωργικών προϊόντων, τόσο αυξάνεται η γαιοπρόσοδος, αρκεί να απομένουν αμοιβές για να καλύψουν το κανονικό επίπεδο μισθών και το κανονικό κέρδος. Με άλλα λόγια, η γαιοπρόσοδος, ως στοιχείο του κόστους, δεν καθορίζει την αξία και την τιμή των αγαθών, αλλά καθορίζεται από αυτήν.

Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία καθορισμού της αμοιβής της γαιοπροσόδου, ο Σμιθ ερμηνεύει την αντίθεση των συμπεριόντων μεταξύ της τάξης των κεφαλαιούχων-επιχειρηματιών και της τάξης των γαιοκτημόνων. Όταν υπάρχει οικονομική ανάπτυξη και πρόοδος, αυξάνεται η γαιοπρόσοδος διότι βελτιώνεται η παραγωγικότητα των εδαφών και αυξάνεται η τιμή των γεωργικών προϊόντων, λόγω αυξανόμενης ζήτησης. Η τιμή όμως των βιομηχανικών προϊόντων μειώνεται, λόγω της αυξανόμενης παραγωγικότητας της εργασίας σε αυτόν τον τομέα.

Η Διαδικασία της Οικονομικής Ανάπτυξης

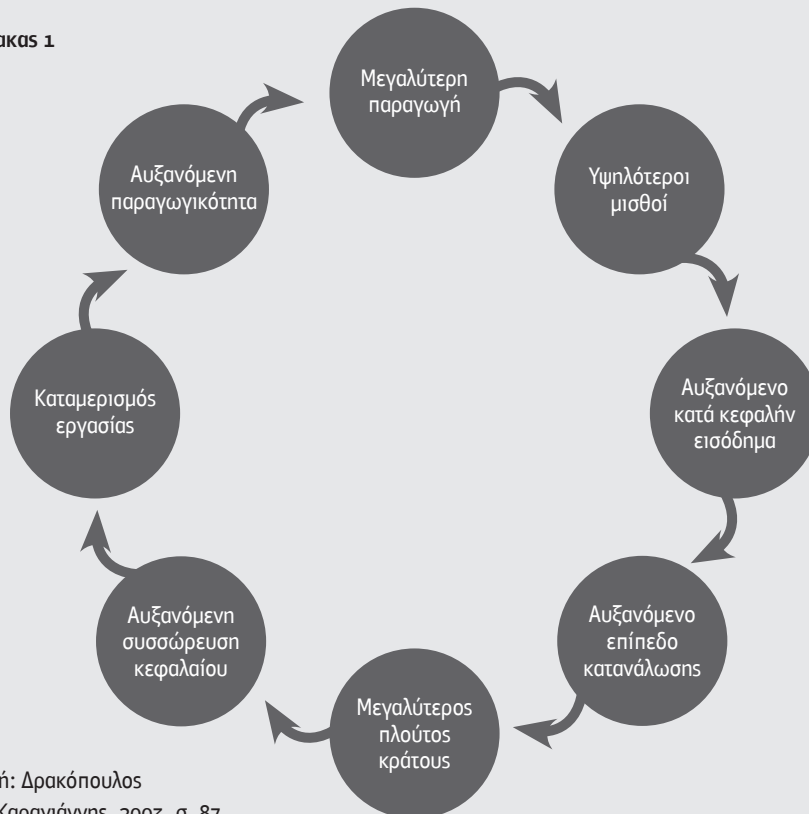
Ο όρος «πλούτος» που χρησιμοποιεί ο Σμιθ στον τίτλο του βιβλίου του αντιστοιχεί στη συνολική αξία των προϊόντων που παρήχθησαν σε μία χρονική περίοδο σε καθεστώς πλήρους απασχόλησης. Στην έννοια του πλούτου δεν συμπεριλαμβάνει τις υπηρεσίες λόγω του διαχωρισμού μεταξύ παραγωγικής και μη-παραγωγικής εργασίας. Θεωρούσε τη δομή της οικονομίας ως μια κυκλική ροή διασυνδέσεων. Η παραγωγική εργασία συμβάλλει στην παραγωγή υλικών αγαθών, ενώ η μη-παραγωγική εργασία χρησιμοποιείται στην παραγωγή υπηρεσιών. Ο ρυθμός μεταβολής του πλούτου ή του συνολικού προϊόντος εξαρτάται ουσιαστικά από τους εξής παράγοντες:

- A.** Την παραγωγικότητα της εργασίας, η οποία εξαρτάται από το μέγεθος του καταμερισμού της εργασίας (εξειδίκευση των εργαζομένων). Όπως αναφέρθηκε πριν, το μέγεθος του καταμερισμού της εργασίας είναι ανάλογο με την έκταση της αγοράς. Δηλαδή, η μεγαλύτερη αγορά φέρνει και μεγαλύτερη εξειδίκευση.
- B.** Το ύψος της συσσώρευσης κεφαλαίου το οποίο εξαρτάται από το ύψος των κερδών. Συνοπτικά, η διαδικασία της οικονομικής ανάπτυξης είναι ένας «ενάρητος κύκλος» όπου ο μεγαλύτερος καταμερισμός της εργασίας οδηγεί σε αύξηση παραγωγικότητας, η οποία οδηγεί σε

μεγαλύτερη παραγωγή, η οποία (κάτω από ορισμένες συνθήκες) οδηγεί σε υψηλότερους μισθούς. Οι υψηλότεροι μισθοί, μέσω του αυξημένου κατά κεφαλή εισοδήματος, οδηγούν σε αύξηση της κατανάλωσης και σε αύξηση του πλούτου, και τέλος σε μεγαλύτερη συσσώρευση κεφαλαίου. Η μεγαλύτερη συσσώρευση κεφαλαίου αυξάνει τον καταμερισμό της εργασίας και ο κύκλος συνεχίζεται μέχρις ότου σταματήσει η συσσώρευση κεφαλαίου λόγω πτώσης και μηδενισμού του ποσοστού των κερδών (Scrapanti and Zamagni, 2005). Ο παρακάτω πίνακας (1) απεικονίζει τη διαδικασία.

Πίνακας 1

Πηγή: Δρακόπουλος και Καραγιάννης, 2003, σ. 87.

Υπόδειγμα Οικονομικής Μεγέθυνσης σε Απλή Αγροτική Οικονομία

Η έμφαση που δίνει ο Σμιθ στην παραγωγικότητα της εργασίας και το απασχολούμενο εργατικό δυναμικό της οικονομίας μπορεί να απεικονισθεί στις ιδέες του για την οικονομική μεγέθυνση. Η θεωρία οικονομικής μεγέθυνσης του Σμιθ μπορεί να παρουσιασθεί με ένα πολύ απλό υπόδειγμα που προτάθηκε από τον John Hicks (1965). Το απλουστευμένο αυτό υπόδειγμα διερευνά τους παράγοντες που καθορίζουν την οικονομική μεγέθυνση μίας απλής αγροτικής οικονομίας, και θα αναπτυχθεί με χρήση των σύγχρονων εργαλείων της οικονομικής. Εισάγονται οι εξής απλουστευτικές υποθέσεις: α) η οικονομία παράγει ένα μόνο αγαθό: σιτηρά, β) στην οικονομία υπάρχει μόνο κυκλοφορούν κεφάλαιο, γ) το κεφάλαιο και οι μισθοί εκφράζονται σε μονάδες σιτηρών, δ) το φετινό απόθεμα κεφαλαίου είναι η σοδειά της προηγούμενης χρονιάς, ε) το επίπεδο του πραγματικού μισθού βρίσκεται πάντα στο ύψος της απλής επιβίωσης των εργατών (ο προαναφερθέν «σιδηρούς νόμος των μισθών»), στ) η χρονική περίοδος δι-αρκεί ένα έτος (περίοδος σοδειάς), ζ) όλο το εργατικό δυναμικό απασχολείται μόνο στον αγροτικό τομέα. Με βάση την προηγούμενη οικονομική ανάλυση του Σμιθ, η παραγωγή εξαρτάται από την παραγωγικότητα της εργασίας και το απασχολούμενο εργατικό δυναμικό. Ορίζουμε ως: Y_t το συνολικό παραγόμενο προϊόν της φετινής χρονιάς, Y_{t-1} το συνολικό παραγόμενο προϊόν της προηγούμενης χρονιάς, PI την παραγωγικότητα της εργασίας, L τον αριθμό των εργατών που απασχολούνται στην παραγωγή, και με W τον εργατικό μισθό. Ο αριθμός των εργατών που απασχολούνται καθορίζεται από το συνολικό προϊόν της προηγούμενης χρονιάς και από τον εργατικό μισθό. Δηλαδή:

$$L = \frac{Y_{t-1}}{W} \quad (1)$$

Το συνολικό προϊόν της φετινής χρονιάς καθορίζεται από την παραγωγικότητα της εργασίας πολλαπλασιασμένη επί τον αριθμό των εργατών που απασχολούνται στην παραγωγή:

$$Y_t = PI L \quad (2)$$

Με αντικατάσταση της 1 στη 2, έχουμε:

$$Y_t = PI \frac{Y_{t-1}}{W} \quad (3)$$

Ο καθιερωμένος ορισμός του ρυθμού μεγέθυνσης μίας οικονομίας (g) δίνεται από:

$$g = \frac{Y_t - Y_{t-1}}{Y_{t-1}} \quad (4)$$

Με αντικατάσταση της 3 στη 4, έχουμε:

$$g = \frac{PI \frac{Y_{t-1}}{W}}{Y_{t-1}} - 1 \Rightarrow g = \frac{PI}{W} - 1 \quad (5)$$

Η σχέση (5) περιγράφει το ρυθμό μεγέθυνσης από την οποία εξαγάγουμε τα εξής συμπεράσματα για τους παράγοντες που επηρεάζουν το ρυθμό μεγέθυνσης της απλής αυτής αγροτικής οικονομίας:

Για να υπάρχει οικονομική μεγέθυνση θα πρέπει η παραγωγικότητα της εργασίας να είναι μεγαλύτερη του εργατικού μισθού, δηλαδή να ισχύει $PI > W \rightarrow g > 0$. Αν η παραγωγικότητα της εργασίας είναι ίση με τον εργατικό μισθό, τότε η οικονομία είναι στάσιμη, δηλαδή ισχύει $PI = W \rightarrow g = 0$. Αν η παραγωγικότητα της εργασίας είναι μικρότερη του εργατικού μισθού, τότε η οικονομία συρρικνώνεται, δηλαδή ισχύει $PI < W \rightarrow g < 0$.

Το υπόδειγμα μπορεί να επεκταθεί και να συμπεριλάβει και το μη-παραγωγικό

εργατικό δυναμικό. Με άλλα λόγια, ένα ποσοστό της παραγωγής (γ) διατίθεται για τη συντήρηση των μη-παραγωγικών εργατών. Η σχέση 2 γίνεται:

$$\gamma t = \gamma \text{PI}L \text{ με } 0 < \gamma < 1 \quad (2A)$$

Ακολουθώντας τα ίδια βήματα όπως παραπάνω, βρίσκουμε ότι ο ρυθμός μεγέθυνσης της απλής αυτής αγροτικής οικονομίας με μη-παραγωγικούς εργαζόμενους, γίνεται:

$$g = \gamma \frac{\text{PI}}{W} - 1 \quad (6)$$

Η σχέση (6) δείχνει ότι για να έχουμε οικονομική μεγέθυνση στην οικονομία, η παραγωγικότητα της εργασίας πρέπει να είναι πολύ μεγαλύτερη του εργατικού μισθού, δηλαδή:

$$\gamma \text{PI} > W \rightarrow g > 0.$$

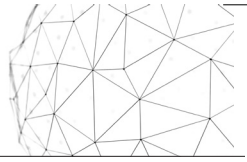
Για παράδειγμα, αν οι μισοί εργαζόμενοι είναι μη-παραγωγικοί, τότε για να υπάρξει οικονομική μεγέθυνση στην οικονομία, ο κάθε εργάτης θα πρέπει να παράγει υπερδιπλάσιο προϊόν από το αναγκαίο για τη διατροφή του. Οι παράγοντες που καθορίζουν το ρυθμό μεγέθυνσης μιας οικονομίας ήταν το κύριο ζήτημα που απασχολούσε τον Σμιθ. Με βάση το απλό αυτό υπόδειγμα, ο ρυθμός μεγέθυνσης καθορίζεται από την παραγωγικότητα της εργασίας, το ποσοστό της μη-παραγωγικής εργασίας και τον εργατικό μισθό. Είναι φανερό ότι η υψηλή παραγωγικότητα της εργασίας και το χαμηλό ποσοστό της μη-παραγωγικής εργασίας δίνουν υψηλό ρυθμό οικονομικής μεγέθυνσης στην οικονομία. Αντίθετα, η χαμηλή παραγωγικότητα της εργασίας και το υψηλό ποσοστό της μη-παραγωγικής εργασίας δίνουν χαμηλό ή και μηδενικό ρυθμό οικονομικής μεγέθυνσης στην οικο-

νομία. Όπως έχει αναφερθεί, η παραγωγικότητα της εργασίας εξαρτάται από την εξειδίκευση των εργαζομένων, η αύξηση της οποίας συντελεί στην αύξηση της οικονομικής μεγέθυνσης (Chaudhuri, 1989).

Ακόμη και στο πλαίσιο αυτού του απλού υποδείγματος, μπορούμε να διακρίνουμε κάποια χρήσιμα στοιχεία για τις σύγχρονες οικονομίες. Πιο συγκεκριμένα, στο απλό υπόδειγμα σιτηρών όπου το μοναδικό προϊόν είναι τα σιτηρά, ο διαχωρισμός της εργασίας σε παραγωγική και μη-παραγωγική, είναι ισοδύναμος με το διαχωρισμό της παραγωγής σε αποταμίευση και κατανάλωση. Το ποσοστό της παραγωγικής εργασίας στο συνολικό εργατικό δυναμικό ισούται με την αποταμίευση ως ποσοστό του συνολικού προϊόντος ή το ποσοστό αποταμίευσης. Δηλαδή, αν το ποσοστό αποταμίευσης είναι χαμηλό (ή αν το ποσοστό των μη-παραγωγικών εργατών είναι υψηλό), ο ρυθμός οικονομικής μεγέθυνσης είναι επίσης χαμηλός. Σε γενικές γραμμές, τα συμπεράσματα του υποδείγματος είναι σε συμφωνία με πολύ μεταγενέστερα και πιο πολύπλοκα υποδείγματα οικονομικής μεγέθυνσης (Groenewegen, 1977).

Η Συμβολή του Σμιθ

Η επιρροή του έργου του Σμιθ στους μεταγενέστερους οικονομολόγους ήταν και είναι κολοσσιαία. Η συμβολή του έργου του στη συγκρότηση και ανάπτυξη της οικονομικής επιστήμης αναγνωρίζεται από όλες τις μεταγενέστερες σχολές οικονομικής σκέψης. Τα ζητήματα που έθεσε σχετικά με τους παράγοντες που καθορίζουν τον εθνικό πλούτο μιας κοινωνίας είναι ακόμη και σήμερα θεμελιώδη ζητήματα της οικονομικής επιστήμης. Το ίδιο ισχύει και για τη συστηματική του προσέγγιση στη λειτουργία των αγορών και τον καθορισμό τις ανταλλακτικής αξίας, καθώς και για την ανάλυση των παραγωγικών συντε-

λεστών και των αμοιβών τους. Η μεγάλη πρωτοτυπία του Σμιθ ήταν ότι συνέδεσε τις διαδικασίες της παραγωγής και διανομής του πλούτου με τη θεωρία της αξίας. Η σύνδεση αυτή θα συνεχιστεί από τους επόμενους κλασικούς και ιδιαίτερα από τον David Ricardo. Στα έργα του Σμιθ υπάρχει μια μεγάλη δεξαμενή ιδεών από την οποία άντλησαν σχεδόν όλες οι μεταγενέστερες σχολές. Για παράδειγμα, η ανάλυσή του για το πώς λειτουργεί η αγορά σε συνθήκες ανταγωνισμού αποτελεί τη βάση για τη Νεοκλασική θεωρία, ενώ η έμφαση που δίνει στο ρόλο των κοινωνικοοικονομικών τάξεων και των σχέσεων τους στην παραγωγική διαδικασία, επηρέασε τη Μαρξιστι-

κή και Νέο-Μαρξιστική προσέγγιση περί αξίας και διανομής του εισοδήματος. Τέλος, πρέπει επίσης να τονισθεί ότι ο Σμιθ δεν ασχολήθηκε μόνο με τα οικονομικά ζητήματα, αλλά ήταν και ένας πολυμαθής διανοούμενος ο οποίος συνέβαλλε στα πεδία της ηθικής φιλοσοφίας, ιστορίας των φυσικών επιστημών, αλλά και της φιλοσοφίας της επιστήμης. Μαζί με τον φίλο του David Hume, ο Σμιθ δίκαια θεωρείται ως λαμπρός εκπρόσωπος του Σκωτικού Διαφωτισμού, αλλά και μια εμβληματική φιγούρα ανάμεσα στους μεγάλους διανοητές.

ΑΝΑΦΟΡΕΣ-ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Blaug, M. (1985) *Economic Theory in Retrospect*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Brown, V. (1994) *Adam Smith's Discourse*, London: Routledge.
- Chaudhuri, P. (1989) *The Economic Theory of Growth*, London: Harvester Wheatsheaf.
- Dow, S. C. (1987) The Scottish political economy tradition. *Scottish Journal of Political Economy*, 34(4): 335-48.
- Groenewegen, P. (1977) Adam Smith and the Division of Labour: A Bicentenary Estimate', *Australian Economic Papers* 16(29): 161-74.
- Hicks, J. (1965) *Capital and Growth*, Oxford: Clarendon Press.
- Kim, K. (2012) Adam Smith's 'History of Astronomy' and view of science, *Cambridge Journal of Economics*, 36(4): 799-820.
- Nohara, S. (2021). Adam Smith on Self-Interest, in S. Egashira, M. Taishido, W. Hands and U. Maki (eds), *A Genealogy of Self-Interest in Economics*, Singapore: Springer, 47-60.
- Perrotta, C. (2023) Mercantilism: A Project for Development, in *Economic Policy and the History of Economic Thought*, edited by Stavros Drakopoulos and Ioannis Katselidis, London: Routledge, 34-52.
- Screpanti, E. and Zamagni, S. (2005) *An Outline of the History of Economic Thought*, Oxford: Oxford University Press.
- Smith, A. (1759/1982) *The Theory of Moral Sentiments*, Indianapolis: Liberty Classics.
- Steiner, P. (2003) Physiocracy and French Pre-Classical Political Economy, in *A Companion to the History of Economic Thought*, edited by Jeff Biddle, Jon Davis, and Warren Samuels, Blackwell Publishing, 61-77.
- Thomson, H. (1965) Adam Smith's Philosophy of Science, *The Quarterly Journal of Economics*, 79(2):212-233.
- Weintraub, E.R (2002) *How Economics Became a Mathematical Science*, Durham, NC and London: Duke University Press.
- Δρακόπουλος, Σ. και Καραγιάννης, Α. (2003) *Ιστορία Οικονομικής Σκέψης: Μια Επισκόπηση*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.
- Θεοκάρης, Ρ. Δ. (1983) *Ιστορία της Οικονομικής Αναλύσεως*, Τόμος Α' και Β', Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Καραγιάννης, Α. (2001) *Οικονομική Μεθοδολογία: Ιστορική Ανάλυση*, Αθήνα: Εκδ. Κριτική.
- Μανιουδής, Μ. (2022) «Adam Smith και η θεμελίωση της Κλασικής Πολιτικής Οικονομίας», στο Ζουμπουλάκης, Μ., Μυλωνάκης, Δ. και Β. Πατρώνης (επιμ.), *Ιστορία της Οικονομικής Σκέψης*, Αθήνα: Εκδόσεις Μπένου: 123-160.
- Πατρώνης, Β. (2018) *Η Εξέλιξη της Οικονομικής Σκέψης και των Οικονομικών Θεωριών*, Αθήνα: Εκδόσεις Ηρόδοτος.
- Rima, I. H. (1978/2002) *Ιστορία της Οικονομικής Αναλύσεως*, Τόμος Α' και Β', Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.
- Σμιθ, Α. (1776/2000). *Έρευνα για τη Φύση και τις Αιτίες του Πλούτου των Εθνών*. Βιβλία Ι και ΙΙ, Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.
- Τσουλφίδης, Μ. (2018). *Ιστορία Οικονομικής Θεωρίας και Πολιτικής*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Τζιόλα.

